

BISERICĂ, NAȚIONALITATE ȘI CULTURĂ ÎN EPOCA MODERNĂ

(aspecte privind asociațiile culturale regionale din monarhia
habsburgică)

LIANA LĂPĂDATU
IOAN BOLOVAN

Trinomul enunțat în titlul materialului nostru evidențiază în primul rând cât de complexe au fost evoluțiile națiunilor din fosta monarhie austriacă până la Primul Război Mondial. În al doilea rând, sugerează cât de important a fost rolul jucat de biserică în conturarea și afirmarea identităților naționale în acest spațiu geopolitic. Nimeni nu se mai îndoiește astăzi că mișcările de emancipare națională din secolul al XIX-lea cantonate în spațiul Europei Centrale și de Sud-Est, au încorporat ideologiei lor cultura, ca un element decisiv al procesului de solidarizare națională. Componenta culturală, reprezentată printre altele și de asociațiile regionale (Matica Srpska - înființată în anul 1826, Matica Ceska - 1831, Matica Moravska - 1836, Matica Ilirska - 1842, Matica Slovenska - 1863, Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA) - 1861, Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina - 1862, Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român - 1863, etc.) a avut o contribuție importantă în procesul de afirmare a identităților naționale și, indirect, chiar în sfera militantismului politic. Datorită caracterului lor regional, ele au dinamizat activitatea culturală pe o arie geografică largă coagulând elita intelectuală răspândită în mai multe centre urbane; dar, în același timp, au și favorizat accesul comunităților sătești la actul de cultură. La începutul epocii moderne, în cadrul mai tuturor mișcărilor de emancipare națională din monarhia habsburgică a avut loc un proces de laicizare, de înlăturare treptată și sistematică a clerului din funcțiile de conducere. Aceasta nu a însemnat însă și marginalizarea totală a clerului, dimpotrivă, biserica, o instituție cu o ierarhie și o structură bine precizată, a continuat să reprezinte o componentă esențială în interiorul mișcărilor naționale. În lucrarea de față vom încerca să

schițăm numai câteva elemente care au marcat implicarea bisericii în renașterea culturală a națiunilor din monarhia austriacă prin intermediul asociațiilor regionale, insistând cu precădere asupra realităților românești, respectiv pe instituțiile de la Arad și Sibiu.

Imperiul Habsburgic era la mijlocul secolului al XIX-lea un conglomerat de națiuni și religii, existând numeroase cazuri de popoare biconfesionale (românii, cehii, slovacii, ungurii etc.). De exemplu, românii din fostul mare Principat Transilvania aparțineau la 1850 celor două confesiuni în modul următor: ortodocșii erau în număr de 621.852 iar greco-catolicii 664.154, deci procentual raportul era de 48,4% la 51,6%. Cehii erau în proporție de 96% catolici, restul fiind protestanți; la fel se prezentau realitățile confesionale și în rândul croato-slovenilor, circa 94% romano-catolici, restul greco-catolici, protestanți și ortodocși. Peste apartenența confesională, liderii bisericilor și clerul de rând (cu puține excepții) au situat mai presus de orice idealul național, acționând concertat în vederea materializării obiectivelor majore ale comunităților naționale din care făceau parte.

Ideea națională a reprezentat în acei ani, pentru majoritatea exponenților națiunilor dominate din monarhia austriacă, ceva mai grandios decât confesionalismul și, ortodocși sau greco-catolici (uniți), catolici sau protestanți, la fel au descoperit în ideologia națională sursa fraternității lor. Fără a neglija diversele forme de asociere și solidarizare confesională care au funcționat în epoca modernă în rândul popoarelor din spațiul central european, trebuie să remarcăm faptul că imperativul slujirii națiunii a prevalat în detrimentul confesionalului. Simptomatic în acest sens este și alegerea în funcțiile de conducere ale asociațiilor regionale a unor lideri (laici și clerici) aparținând ambelor confesiuni din cadrul respectivelor națiuni. Astfel, la Turciensky Svety Martin, în 1864, președinte al Maticii Slovenska a fost ales episcopul romano-catolic Stefan Moyses, iar vicepreședinte episcopul Bisericii evanghelice-luterane Karol Kuzmany. În 1861 la Sibiu, președinte al ASTREI a fost ales episcopul ortodox Andrei Șaguna, iar vicepreședinte canonicul greco-catolic Timotei Cipariu din Blaj. De asemenea, la Arad, în 1863, cu ocazia înființării Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român, președinte a fost ales episcopul ortodox Procopie Ivacicovici, iar vicepreședinte canonicul greco-catolic Mihail Naghy din Lugoj.

Nu numai la români dar și la slavi, liderii bisericești s-au aflat ani îndelungați în fruntea asociațiilor regionale, ca președinți, vicepreședinți sau directori. Andrei Șaguna a condus ASTRA în calitate de președinte între 1861-1867, Timotei Cipariu între 1877-1887, Ioan Micu Moldovan 1893-1901; la Arad, în funcția de președinte al Asociației naționale arădene au fost aleși între 1863-1918 numai episcopii ortodocși din Arad: Procopie Ivacicovici, Miron Romanul, Ioan Meșianu, Iosif Goldiș, Ioan I. Papp, în vreme ce în calitatea de vicepreședinți și directori s-au aflat de-a lungul timpului alte personalități aparținând ierarhiei ortodoxe din zonă: Vasile Mangra, Roman Ciorogariu, Augustin Hamsea, etc. Matica Srpska l-a avut ca președinte pe episcopul Platan Atanacković între 1842-1844 și 1864-1867, Matica Slovenska a fost condusă aproape un deceniu de episcopul Karol Kuzmany. Să menționăm și faptul că în comitetul de conducere al Maticei Moravska, încă de la înființarea în anul 1836, din 40 de membri, un număr de 19 aparțineau clerului. Arhiepiscopul de Praga, Alois Kolovrat-Krakovsky, a jucat un rol important în cadrul comitetului de conducere al Maticei Ceska, iar episcopii Josif Kukovic și Josif Strossmayer s-au aflat constant în rândul celor care au îndrumat și condus Matica Ilirska, pentru un scurt timp chiar în funcțiile de președinte respectiv vicepreședinte.

Mai mult, înființarea diferitelor asociații regionale trebuie asociată în numeroase cazuri cu implicarea directă a ierarhiei ecleziastice, care, prin pozițiile deținute în cadrul comunității, prin raporturile cu curtea de la Viena, au putut mijloci obținerea aprobărilor necesare. Cazul ASTREI este extrem de sugestiv în acest sens. La 10 mai 1860, un număr de 176 de personalități politice, culturale precum și înalți ierarhi aparținând bisericilor ortodoxă și greco-catolică au înaintat guvernatorului Transilvaniei un memoriu în care solicitau aprobarea pentru convocarea unei ședințe consultative în cadrul căreia să se pună bazele unei societăți „pentru cultura și literatura poporului român”. Printre semnatarii actului îi găsim pe episcopul ortodox Andrei Șaguna, mitropolitul unit Alexandru Sterca Șuluțiu, canonicul Timotei Cipariu, viitorul episcop ortodox al Caransebeșului Ioan Popasu, etc. Nu întâmplător, răspunsul guvernatorului Lichtenstein din 12

iulie 1860, în care se solicitau lămuriri suplimentare și proiectul de statute, este adresat tocmai episcopului Andrei Șaguna, cunoscut pentru abilitățile sale diplomatice, pentru prestigiul de care se bucura în fața autorităților.

Tipic pentru dinamismul de care dădea dovadă Șaguna în acei ani, el a lansat mai multor intelectuali români (George Bariț, Timotei Cipariu, Ioan Pușcariu) invitația de a redacta statutele viitoarei asociații, rezervându-și dreptul de a unifica proiectele. În consecință, la 6 decembrie 1860, proiectul de statute al viitoarei asociații este înaintat Guberniului Transilvaniei, fiind însoțit și de o scrisoare a lui Andrei Șaguna în care se exprima speranța că statutele vor fi înaintate cât mai curând spre aprobare împăratului. Reacția favorabilă a autorităților l-a încurajat pe Andrei Șaguna să organizeze la Sibiu, între 9-11 martie 1861, o „conferință consultativă” în vederea înființării unei societăți pentru cultura și literatura poporului român. Materializarea acestor eforturi s-a concretizat prin desfășurarea primei adunări generale a ASTREI la Sibiu, între 23-26 octombrie, moment ce semnifică debutul oficial al celei mai importante instituții culturale a românilor transilvăneni până la unirea din 1918. La sfârșitul primei adunări, Andrei Șaguna (ales președinte al societății) a rostit un discurs în care releva importanța solidarității pentru nou-înființata instituție: „Ne-am adunat în caritate, ne despărțim în caritate. Dea Dumnezeu ca până la capătul veacului să fie tot așa. Să ne mai întâlnim la masa mamei noastre comune; să ne îndulcim de limba, naționalitatea și de toate câte sunt ale românilor” (Cf. *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, 1862, p. 79). În lipsa unui local propriu, ASTRA a primit, la intervenția lui Șaguna, un spațiu adecvat de funcționare în incinta Seminarului ortodox din Sibiu.

Andrei Șaguna a fost reales după trei ani președinte al ASTREI, conducând cu moderație și eficiență instituția culturală sibiană până în vara anului 1867. El a încercat să imprime tuturor acțiunilor ASTREI un caracter apolitic și neutralitate confesională, accentuând responsabilitățile culturale, morale, sociale și chiar economice ale asociației. De altfel, Șaguna a reiterat aceste deziderate și obiective și cu prilejul celei de a doua adunări generale a ASTREI de la Brașov din vara anului 1862: „literatura

limbei noastre la semenea grad de cultură cu ale celorlalte limbi culte; școalele și institutele literare în stare înfloritoare, satele și orașele române regulate și înaintate; grădini și holde frumos cultivate, bogate de pomi fructiferi; economia rațională la plugarii noștri; înflorirea artelor și a tot felul de măiestrii la Românii noștri. Pre scurt: Nu vor trece multe zeci de ani, și națiunea română va fi regenerată și întinerită în puterile sale intelectuale, industriale și materiale, pentru că națiunea este setoasă după cultură și luminare, iar membrii acestei Asociațiuni nu vor cruța nici un sacrificiu, ce ar condiționa un viitor mai fericit și propășirea națională” (Cf. Andrei Bârseanu, „La jubileul de cincizeci de ani al Asociațiunii”, în *Transilvania*, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 321).

Și la Arad lucrurile s-au derulat într-un mod identic. După aprobarea de către autorități a statutelor, pregătirile pentru ședința de constituire a Asociației naționale arădene au intrat în primăvara anului 1863 în faza finală. Inițiativa a avut-o și de această dată factorul ecleziastic, respectiv episcopul Procopie Ivacicovici, care a convocat, la 18 martie 1863, într-o ședință preliminară, elita românească din Arad. Cu ocazia acestei conferințe a luat ființă un comitet executiv care a pregătit în 7 ședințe consecutive deschiderea festivă a activității Asociației arădene cu prilejul primei adunări generale din 30 aprilie 1863. După oficierea unei slujbe religioase la catedrala orașului, în prezența episcopului Procopie Ivacicovici, participanții s-au îndreptat spre hotelul „Crucea Albă” unde s-au desfășurat lucrările primei adunări generale. Prezența episcopului dar și a multor reprezentanți ai clerului la manifestare a fost una destul de semnificativă pentru a demonstra rolul pe care biserica l-a avut pentru românii din Transilvania cel puțin până la Primul Război Mondial. Nu întâmplător, episcopul Ivacicovici a fost desemnat membru al unei delegații de 5 reprezentanți ai asociației, ce urma să prezinte împăratului Franz Iosif omagiile și mulțumirile pentru sprijinul acordat la înființarea instituției culturale arădene.

De altfel, înalții ierarhi s-au aflat nu numai în fruntea inițiativelor care au condus la înființarea acestor instituții cultural-naționale dar și la revigorarea activităților în și după perioade de criză. Astfel, după bulversările produse în timpul revoluției de la 1848-1849, episcopul sârb Platan Atanacovič a fost cel care s-a implicat în august 1851 în convocarea unei adunări la Pesta a elitei

sârbești din Ungaria, gest care a însemnat și reluarea activităților Maticiei Srpska. Arhiepiscopul Friedrich Egon și episcopul Scaffgotsch au intrat în anul 1868 în cadrul comitetului de conducere al Maticiei Moravska într-un moment dificil din existența instituției, implicarea lor în cadrul asociației din Brno având ca finalitate relansarea și un nou impuls pentru activitățile culturale și științifice. Reactivarea Asociației naționale arădene în primăvara anului 1880 (după câțiva ani de dezorganizare și lipsă de acțiuni conforme programului statuat) s-a datorat inițiativei energice a episcopului ortodox al Aradului, Ioan Mețianu. Acesta a reușit să convoace la 4 aprilie 1880 o conferință a intelectualității românești din zonă care a făcut posibilă apoi reluarea oficială a activității asociației prin adunarea generală desfășurată la 10 mai același an. Prestigiul de care se bucurau ierarhii, faptul că ei erau la un moment dat mai puțin implicați în dezbaterile politice și lupta parlamentară le-a permis să se afirme în mijlocul comunităților lor naționale și să activeze mișcarea culturală prin intermediul societăților regionale. Pe de altă parte, Consistoriul episcopiei ortodoxe din Arad a pus la dispoziția direcțiunii Asociației arădene sume importante de bani pentru lansarea unor inițiative culturale și a facilitat prin intermediul tipografiei diecezane publicarea unor apeluri sau materiale necesare asociației. De exemplu, în anul 1885, clericul Roman Ciorogariu și I. Beleş au tipărit un manifest într-un număr de 1000 exemplare în care atenționau asupra pericolului ca activitatea asociației din Arad să intre în declin, solicitând sprijinul publicului românesc: „Inteligență română. Noi nu putem suferi nepăsători această stare nenaturală a asociației noastre, fără ca să roșim înaintea lumii și să atragem asupra noastră osânda urmașilor... să întărim fortărețele care le avem, puținele așezăminte de cultură, dându-le un nou avânt. Asociațiunea națională arădană nu este nici creațiunea și nici proprietatea exclusivă a arădanilor, ci a tuturor românilor din patrie” (Apud. Arhivele Naționale, Direcția județeană Arad, Fond ASTRA, dosar 131/1880, f. 26).

Pe deasupra deosebirilor confesionale, ierarhia ecleziastică dar și preoțimea de rând – profitând de relativa independență materială de care dispuneau - au conștientizat misiunea lor națională înscriindu-se ca membri activi ai asociațiilor regionale atât la slavi cât și la români. Cel puțin în cazul maticelor, dar și al

asociațiilor regionale românești, această categorie socială a deținut în anumite momente o majoritate considerabilă, depășind 40% din totalul membrilor activi, ceea ce a însemnat implicit sprijinirea financiară a culturii naționale. Firește, o susținere materială mai consistentă a venit din partea înalților ierarhi, care au contribuit cu sume mari de bani la realizarea obiectivelor asociațiilor. Să amintim numai gestul episcopului Josif Strossmayer care a donat 10.000 fl Maticiei Ilirska pentru a pune bazele Academiei croate, același episcop a mai donat și Maticiei Slovenska 1.000 fl. De asemenea, arhiepiscopul de Praga Alois Kolovrat-Krakovsky a donat Maticiei Ceska 1.000 fl, devenind membru activ al respectivei instituții. Și în cazul ASTREI înregistrăm o situație similară, mitropolitul unit Alexandru Sterca Șuluțiu donând la întemeierea instituției din Sibiu 2.000 fl iar episcopul ortodox Andrei Șaguna 1.050 fl. Sumele mai modeste de câte 100 fl. donate de alți episcopi români (Procopie Ivacicovici, Ioan Mețianu, etc.) au însemnat pentru asociațiile regionale de la Sibiu sau Arad contribuții notabile la creșterea bugetelor anuale, care le-au permis să-și materializeze programele culturale și științifice.

Deloc de neglijat este prezența masivă a preoțimii în cadrul instituțiilor culturale regionale atât la slavi cât și la români. Aproape 40% din totalul membrilor Maticiei Ceska în primul deceniu de activitate (2.277 membri în 1840) proveneau din rândul clericilor și studenților la teologie. În anul 1849, aproape jumătate din cei 303 membri ai Maticiei Moravska erau preoți, această categorie păstrându-și un loc predominant și în deceniile ulterioare (în anul 1877, din 560 de membri, 210 – 37% erau clerici). De asemenea, și în cazul Maticiei Slovenska, realitatea era apropiată, în anul 1867 din cei 1.112 membri, 365 erau clerici, reprezentând 32% din totalul membrilor asociației. „Democratizarea” Maticiei Srpska după mutarea sediului la Novisad în 1864, ca urmare a eforturilor lui Svetozar Miletić și Mihailo Polit-Desančić, a însemnat sporirea numărului membrilor Maticiei Srpska de la circa 200 în anul 1864 la aproape 1.400 în anul 1880; marea majoritate a noilor membri proveneau din rândul clerului, categorie socială ce putea intermedia comunicarea între elite și mase.

În cazul Asociației naționale arădene, situația era oarecum asemănătoare, ponderea preoțimii crescând de la 13% în anul 1863 (din totalul de 810 membri, 102 aparțineau clerului), la 25% în

anul 1864, 30,3% în anul 1894, pentru a cunoaște un vârf de reprezentare în anul 1896: 64%. O asemenea creștere „explozivă” a clerului în rândul membrilor instituției culturale de la Arad a fost consecința directă a circularilor trimise de către episcopul Iosif Goldiș, președintele asociației, care îndemna preoțimea să susțină programul cultural-național al societății arădene. Nu întâmplător, dintre cei câțiva reprezentanți ai unei colectivități sătești înscriși ca membri ai Asociației naționale arădene, unul cel puțin era preotul satului, alături de dascăl sau notar. Preoțimea a conștientizat în deceniile premergătoare Primului Război Mondial misiunea ei națională, desfășurând o activitate statornică în acest sens.

Elita ecleziastică a fost mai totdeauna în avangarda inițiativelor ce vizau extinderea programului Asociației naționale din Arad spre categoriile sociale ce necesitau sprijin. În cuvântul de deschidere al celei de a treia adunări generale a asociației din 10 mai 1865, episcopul Procopie Ivacicovici, președintele societății, atrăgea atenția asupra educației tineretului care trebuie încurajat cu burse pentru desăvârșirea studiilor: „Nimic nu poate fi mai folositor pentru națiunea noastră decât creșterea tinerimii...care e speranța unui viitor mai fericit, căci prin creșterea tinerimii se câștigă cultura poporului” (*Telegraful Român*, XIII, 1865, nr. 41). În același timp, preoțimea, dincolo de participarea în număr mare la adunările generale anuale ale maticelor slave și ale asociațiilor românești, a susținut efectiv amplele acțiuni lansate de asociațiile regionale. Astfel, cel puțin în cazul instituțiilor de la Sibiu și Arad, preoțimea s-a implicat în activitățile de alfabetizare și culturalizare ale țăranilor, de combatere a alcoolismului și de ridicare a nivelului de igienă, de colectare a informațiilor istorice și etnografice pentru elaborarea monografiilor sătești etc., completând aria dialogului cultural-național-social la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Discursul episcopului Ioan Mețianu, președintele Asociației naționale arădene cu prilejul adunării generale din 31 decembrie 1895 este extrem de revelator în acest sens: „Știți și dumneavoastră că poporul este baza oricărei inteligențe...că slăbind acea bază slăbește rezistența noastră, și că în măsura ce se va cultiva poporul, în aceea se va întări și el și noi, inteligenții lui” (Apud. Nicolae Roșuț, „Societăți culturale arădene”, în *Ziridava*, V, 1975, p. 212).

Conștientizarea de către ierarhia ecleziastică românească a importanței asociațiilor culturale regionale reiese și din dialogul purtat de Andrei Șaguna cu George Bariț la Brașov în vara anului 1864, în cursul căruia înaltul prelat ortodox îi cerea cărturarului greco-catolic brașovean: „Să nu lăsăm, dle Barițiu, ca să apună Asociațiunea noastră, să o susținem cu toate brațele, încât dacă s-ar întâmpla, să perdem toate celelalte drepturi, la câte ne nizuim, să rămânem cel puțin cu acest mijloc comun de cultură a limbei și a spiritelor. Zelul nostru pentru Asociațiune să nu scadă” (Cf. Ioan Lupaș, „Înființarea Asociațiunii și conducătorii ei”, în *Transilvania*, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 335).

În concluzie, integrarea masivă a clerului în dialogul societate-cultură-naționalitate, realizat prin intermediul maticelor slave și al asociațiilor regionale românești, este o reconfirmare a mai vechiului militantism național și social al acestei categorii profesionale. Mai mult, reprezintă o dovadă de necontestat a dinamismului politico-național manifest la nivelul tuturor structurilor socio-profesionale în rândul națiunilor dominate din fosta monarhie austro-ungară în preajma izbucnirii primei conflagrații mondiale. Societățile culturale regionale românești se originează în primul rând în evoluția spre modern a societății românești din Imperiul Habsburgic, în condițiile existenței dominației străine care nu o dată s-a dovedit a fi intolerantă față de manifestările în spirit național ale românilor. Firește că fără a copia un model instituțional cultural ce exista deja la mijlocul secolului al XIX-lea, asociațiile culturale ale românilor s-au raportat la experiența națiunilor din monarhie, cu siguranță la Matica Srpska dar și la celelalte matice. Totuși, societățile regionale românești au reprezentat o experiență originală în ansamblul mișcărilor naționale din monarhie, iar ampla solidaritate general românească ce s-a manifestat cu multă vigoare în toamna anului 1918 se datorează, în bună parte, și activităților lansate în cele mai bine de cincisprezece decenii de existență de instituțiile culturale de la Sibiu, Arad, Sighet sau Cernăuți, care au promovat cu consecvență idealul unității naționale. Aportul pe care biserica l-a avut în procesul renașterii naționale a românilor din Transilvania în epoca modernă a fost recunoscut și apreciat ca atare de întreaga națiune, iar în memorabila zi de 1 Decembrie 1918, la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, episcopul ortodox al Aradului Ioan I. Papp și episcopul greco-catolic de Oradea Demetriu Radu au fost aleși copreședinți.

BIBLIOGRAFIE

1. *Die Habsburgermonarchie, 1848-1918*, herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, band III (*Die Völker des reiches*) și band IV (*Die Konfessionen*), Wien, 1980-1985
2. Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968
3. Pamfil Matei, *ASTRA și rolul ei în cultura națională (1861-1950)*, Cluj-Napoca, 1986
4. Ioan Bolovan, *Asociația națională arădană pentru cultura poporului român, 1863-1918. Contribuții monografice*, Cluj-Napoca, 1994
5. Stanley B. Kimball, *The Austro-Slav Revival. A Study of Nineteenth-Century Literary Foundations*, Philadelphia, 1973
6. Bozidar Kovacek, *Matica Srpska, une photomonographie*, Novi Sad, 1967
7. Peter Brock, *The Slovak National Awakening: an Essay in the Intellectual History of East Central Europe*, Toronto, 1976
8. Keith Hitchins, „Cultul național sacru. Intelectuali români și Biserica din Transilvania, 1834-1869”, în vol. *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, Cluj-Napoca, 1987
9. Idem, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania, 1846-1873*, București, 1995
10. Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până la 1918*, Cluj-Napoca, 1992
11. Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XX*, Iași, 2002
12. *Astra 1861-1950. 125 de ani de la înființare*, sub red. Victor V. Grecu, Sibiu, 1987

**ÉGLISE, NATIONALITÉ ET CULTURE
À L'ÉPOQUE MODERNE**
**(aspects concernant les associations culturelles
régionales
de la monarchie habsbourgeoise)**
Résumé

Les auteurs ont essayé d'esquisser dans cette étude quelques éléments ayant marqué l'implication de l'Église dans la renaissance culturelle des nations de la monarchie habsbourgeoise à l'époque moderne, à travers les associations culturelles régionales, en insistant surtout sur les réalités roumaines, plus précisément sur les institutions d'Arad (l'Association nationale d'Arad pour la culture du peuple roumain) et de Sibiu (l'Association transylvaine pour la littérature du peuple roumain – ASTRA). Au-delà de l'appartenance confessionnelle, les leaders des Églises et le clergé ordinaire (à quelques exceptions près) ont placé par-dessus tout l'idéal national, agissant de manière concertée en vue de la réalisation des objectifs majeurs des communautés nationales auxquelles ils appartenaient. Pour la plupart des représentants des nations dominées de la monarchie autrichienne, l'idée nationale a représenté pendant ces années quelque chose de plus grandiose que le confessionnalisme et, orthodoxes ou gréco-catholiques (unis), catholiques ou protestants, ils ont tous découvert dans l'idéologie nationale la source de leur fraternité. La nomination dans les postes directeurs des associations régionales de leaders (laïcs et clercs) appartenant aux deux confessions de la nation est symptomatique en ce sens.

D'ailleurs, les hauts hiérarques ont toujours figuré parmi les initiateurs des actions de fondation d'institutions culturelles nationales ou de vivification de leurs activités après les périodes de crise. Le prestige dont ils jouissaient, le fait d'être, jusqu'à un moment donné, moins impliqués dans les débats politiques et dans la lutte parlementaire, leur a permis de s'affirmer au sein de leurs communautés nationales et d'activer le mouvement culturel à travers les sociétés régionales. Au-delà des différences

confessionnelles, la hiérarchie ecclésiastique, ainsi que le clergé ordinaire – profitant aussi de leur relative indépendance matérielle – sont devenus conscients de leur mission nationale et se sont inscrits comme membres actifs des associations régionales tant chez les Slaves que chez les Roumains. Dans le cas des *matice* ou des associations régionales roumaines, cette catégorie sociale a détenu dans certains moments une majorité considérable, dépassant 40% du total des membres actifs, ce qui signifiait implicitement un soutien financier à la culture nationale. Évidemment, la contribution financière des hauts hiérarques à la réalisation des objectifs des associations a été des plus substantielles.

L'élite ecclésiastique a presque toujours été dans l'avant-garde des initiatives visant l'élargissement du programme de l'Association nationale d'Arad vers les catégories sociales les plus défavorisées. Le clergé s'est impliqué dans les activités d'alphabétisation et d'éducation de la paysannerie, de lutte contre l'alcoolisme et d'élévation du degré d'hygiène, de collecte d'informations historiques et ethnographiques destinées à servir à l'élaboration de monographies villageoises etc., complétant ainsi l'aire du dialogue culturel-national-social à la fin du XIXe et au début du XXe siècles. L'intégration massive du clergé dans le dialogue entre société, culture, nationalité, réalisé par l'intermédiaire des *matice* slaves et des associations régionales roumaines, confirme une fois de plus l'ancien militantisme national et social de cette catégorie professionnelle. Les sociétés culturelles régionales roumaines ont représenté une expérience originale dans l'ensemble des mouvements nationaux de la monarchie, et l'ample solidarité roumaine vigoureusement manifestée à l'automne 1918 est partiellement le résultat des activités lancées par les institutions culturelles de Sibiu, Arad, Sighet ou Tchernovtsy, qui pendant les cinq décennies de leur existence ont constamment promu l'idéal de l'unité nationale. L'apport de l'Église dans le processus de renaissance nationale des Roumains de Transylvanie à l'époque moderne a été reconnu et apprécié comme tel par la nation toute entière, de sorte que le jour mémorable du 1er Décembre 1918, lors de l'Assemblée nationale d'Alba Iulia, l'évêque orthodoxe d'Arad, Ioan I. Papp, et l'évêque gréco-catholique d'Oradea, Demetriu Radu, ont été élus co-présidents.